

ЛІНГВОКОГНІТИВНА ПРИРОДА ПОЕТИЧНОГО РИТМУ

Стаття присвячена висвітленню лінгвокогнітивної природи ритмічної організації віршованих текстів. У праці уточнено ступінь впливу когнітивної сфери мовця на ритмічне оформлення віршованих текстів і виокремлено перспективи подальшого дослідження поетичного ритму у руслі когнітивістики.

Ключові слова: ритм, поетичний ритм, ритмічний компонент, теорія емоційного резонансу, когнітивний досвід.

Забужанская И.Д. Лингвокогнитивная природа поэтического ритма. Статья освещает лингвокогнитивную природу ритмической организации стихотворных текстов. В работе уточнено степень влияния когнитивной сферы говорящего на ритмичное оформление стихотворных текстов и выделены перспективы дальнейшего исследования поэтического ритма в русле когнитивистики.

Ключевые слова: ритм, поэтический ритм, ритмический компонент, теория эмоционального резонанса, когнитивный опыт.

Zabuzhanskaya ID Cognitive nature of poetic rhythm. The article highlights the cognitive nature of the rhythmic organization of poetic texts. In this paper the degree of influence of a cognitive sphere of the speaker on the rhythmic design of poetic texts is clarified and the prospects for further study of poetic rhythm in the mainstream of cognitive science have been highlighted.

Keywords: rhythm, poetic rhythm, rhythmic component, theory of emotional resonance, cognitive experience.

Когнітивний поворот у лінгвістиці неминує впливає на характер експериментально-фонетичних досліджень як сегментних, так і супraseгментних рівнів мови. Потреба у подібних дослідженнях зумовлена підвищенням інтересом лінгвістів до когнітивної системи мовця, а також спробою подолання методологічного розриву між природничою і гуманітарною парадигмами [Воробйова 2008, с. 124].

Фонетичні одиниці у лінгвокогнітивному аспекті вивчалися багатьма вітчизняними та зарубіжними фонетистами. Чисельність представників когнітивної фонетики зростає з кожним днем. Сучасні фонетисти акцентують увагу, перш за все, на статусі когнітивної фонетики (М.Тatham 1990), когнітивній фонології (S.Eliasson 2000), фоноконцептах (А.А.Калита 2011), лінгвокогнітивних основах фонетичної інтерференції (О.Р.Валігура 2010), лінгвокогнітивних особливостях просодичного оформлення англійських висловлень (І.В.Красовська 2009), когнітивну силабіку (С.В.Дечева 1998), когнітивну метрику (Е.Lilja 2007). У цьому контексті доречно зауважити недостатньо всебічне висвітлення та експериментальну верифікацію лінгвокогнітивної природи ритмічної організації англійських віршованих текстів, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті полягає у висвітленні та систематичному обґрунтуванні когнітивної природи ритмічної організації віршованих текстів.

Для досягнення поставленої мети слід виконати наступні **завдання**, які полягають у 1) систематизації дефініцій ритму; 2) висвітленні особливостей поетичного ритму 3) уточненні ступеню впливу когнітивної сфери мовця на ритмічне оформлення віршованих текстів; 4) виокремленні перспектив подальшого дослідження поетичного ритму у руслі когнітивістики.

Об'єктом дослідження слугує ритмічна організація віршованих текстів.

Предмет дослідження – висвітлення лінгвокогнітивної природи поетичного ритму.

Окреслюючи межі поняття ритм, переконуємося у тому, що до проблеми тлумачення ритму зверталися філософи, природознавці, мистецтвознавці, історики, психологи, а також лінгвісти. Теоретичні осмислення цього багатогранного феномену вражають своєю полівекторністю. Так, ритм, передусім, розглядається як категорія *філософії*, де він кваліфікується як «повернення подібного через однакові проміжки часу, на противагу такту, який є абсолютно точним (математичним) повторенням рівного» [Философский словарь]. У царині *природничих наук* ритм тлумачиться як «періодичні коливання різних функцій організму, що відображають закономірності здійснення процесів життєдіяльності в часі» [Романів 1973, с. 34]. *Мистецтво* ж акцентує увагу на ритмічності з огляду на те, що, як слушно зауважує Ларькова Н.Л., ритм виступає змістовно - композиційною особливістю твору. Дослідниця приходить до висновку, що «композиційна сторона ритму знаходиться у нерозривному зв'язку з образністю, суть якої полягає у реалізації задуму, кристалізації його естетичної виразності, у формі, адекватності образу, загальній авторській концепції» [Ларькова 2006, с. 20].

Не заперечуючи наведені вище дефініції ритму, у контексті дослідження нашої проблеми ми вважаємо за необхідне навести тлумачення цього явища у власне *лінгвістичному* плані. Наявні у лінгвістиці підходи до трактування ритму, передовсім мовленнєвого, загалом корелюють з дефініціями, представленими у філософії, природознавстві, мистецтві. У ЛЕСі знаходимо наступне тлумачення терміну: «мовленнєвий ритм – регулярне повторення подібних і сумірних мовних одиниць, що виконує структуруючу, текстоутворюючу й експресивно-емоційну функції» [ЛЭС]. Досліджуючи ритмічну організацію поетичного мовлення, Вольфовська О.О. акцентує увагу на тому, що, називаючи одиниці мовлення співмірними, мається на увазі не їх абсолютна ізохронність, а лише тенденція до ізохронності окремих мовленнєвих сегментів (ритмічних груп, синтагм, фраз)» [Вольфовська 2012, с.42]. У той час, словник лінгвістичних термінів за редакцією О.С. Ахманової подає ритм як «рівномірне чергування прискорення та уповільнення, довготи і короткості, напруги та послаблення, подібного і відмінного у мовленні» [Ахманова 2004, с. 388]. Досліджуючи ритмічність політичної промови сучасних політичних діячів Німеччини, вищезазначена дослідниця Вольфовська О.О. узагальнює, що ритм є «рівномірним чергуванням впорядкованих елементів» [Вольфовська 2012, с.34]. З огляду на вищевикладене стає зрозумілим, що попри множинність тлумачень, ядро визначення залишається незмінним.

Загальновідомо, що основу організації віршованої мови становить ритм. Ритміка, поряд з метрикою, строфікою, римою та звукописом є формальною стороною поезії. Ритмічна організація віршованих творів відрізняється рекурентними (повторюваними) елементами, що надають поетичним рядкам особливої стрункості і впорядкованості. Разом з тим, внутрішня організація віршів завжди пов'язана з фонетичними особливостями конкретної національної мови, культурно-історичними та літературними традиціями народу. У контексті досліджень західної поезії ритм віршованих творів відрізняється від ритму прози. Зокрема, Д. Етрідж (D.Attridge), досліджуючи поетичний ритм, наголошує на тому, що «поетичний ритм – «візерунок» енергії, одночасно створюваний та усвідомлений; ряд альтернатив, напруження та послаблення, рух та спокій, схильний до регулярності, але ускладнений варіюваннями та частковими відхиленнями» [D.Attridge 1995, с.3]. Це трактування істотне для нас тим, що ритм вважається, по-перше, усвідомленим, а також поряд з таким атрибутом як рівномірність йдеться про варіювання.

Сучасні автори звертають увагу на функції ритму в організації мовлення, зокрема поетичного. Ритм у поезії виконує ряд функцій, серед яких яскраво вираженою є функція алюзії літературних традицій [D.Attridge 1995, с.10]. З ним у певній мірі солідарний відомий російський поет О. Блок, який відзначав, що кожна епоха має свій ритм і пристрасть кожного поета насичена духом епохи, яка навіює йому ритми й розміри вірша [Блок 1963, с. 404].

Особливу зацікавленість становлять складові (компоненти) ритму. Російський теоретик віршознавства, Тинянов Ю.М. констатує, що ритм у поезії, не є однорідним, його складовими є :1) метр; 2) динаміка; 3) темп; 4) агогіка; 5) звукова артикуляція; 6) мертва пауза; 7) мелодія; 8) синтаксис тексту; 9) евфоніка тексту [Тинянов 2007, с.32]. Вирішуючи це питання з огляду на когнітивні особливості мовця при формуванні потрібного ритму у поезії, Е.Ліля виокремлює такі складові ритму як специфічне відчуття руху, напрям, силову динаміку та пропорційність. Таким чином, не важко переконатися у дискусійності та перспективності подальших досліджень складових ритму.

У світлі сучасних гуманітарних досліджень, які займаються вивченням емоційної сфери людини крізь призму взаємодії когніції й емоцій як вияву глибинних механізмів антропоцентризму [Харкевич 2007, с. 1] постулюється теза про те, що віршований текст містить потужний емоційний компонент, який впливає на його ритмічну організацію. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне розглянути теорію емоційного резонансу, яка, на нашу думку, підтверджує нерозривну єдність логічного та емоційного начал у людській свідомості. Як пише О.П.Воробйова, одним із чинників виникнення емоційного резонансу є, за припущенням Л.Салямона [1968], те, «що емоційна сфера пов'язана з ритмічною активністю певних фізіологічних систем, які здатні резонувати на зовнішні ритмічні впливи, що сприймаються органами чуття» [Воробйова 2006, с.76]. Дослідниця вважає, що «природа емоційного резонансу...визначається сукупною дією множинних смислових і структурних флуктуацій у межах текстового простору,..., які охоплюють словесну образність і символіку, фоносемантику тексту, його синтаксичний, архітектонічний і композиційний ритми, які формують... потенційно акустичні іконічні образи й діаграми» [див. там само, с.74]. Такий підхід, на нашу думку, дозволяє стверджувати наявність поряд з фізіологічним та когнітивними факторами ритмізації віршованих текстів ще й третій компонент – емоційний.

Предметом наукових пошуків на перетині когнітивістики та фонетики є лінгвокогнітивна природа ритмічної організації віршованих текстів. З цього приводу науковці стверджують, що «фонематичні й просодичні структури вважаються результатом взаємодії ментальних структур мовного знання з фонетичним рівнем певної мови» [Валігура 2010, с. 218], а зважаючи на той факт, що одним із компонентів просодії вважають ритм, то наведена теза може пояснити когнітивну природу ритму у поезії. Поділяючи такий підхід, схилиємося до того, що у ритмічній організації поетичного мовлення бере участь не лише фізіологічний, а й когнітивний аспект мовця. У контексті дослідження нашої проблеми доцільним вважаємо врахувати об'єктивні дані нейрофізіології та психології, згідно яких було виявлено та пояснено спеціальний зв'язок між ендогенними ритмами головного мозку і моделями формування відповідного ритму у мовленні [Giraud A., Poeppel D. 2012].

Не менш значущим для поглиблення знання щодо лінгвокогнітивної природи ритму є дослідження, здійсненні сучасними вітчизняними науковцями. Зокрема, О.Р. Валігура дотримується думки, що «ритмічний компонент відноситься до інтонаційного інваріанта, але

знаходиться на вищому рівні акустичної ієрархії, оскільки є консонантним ядром фонетичної системи в цілому, яке відображає характерний незмінний ритмічний рисунок у мовленні. Це пояснюється тим, що ритмогрупи зафіксовані в нейродинамічних структурах головного мозку. Підсвідомо людина сприймає мовлення ритмічними групами, які містять в собі смислову єдність» [Валігура 2010, с. 230]. У той же час, О.Р.Валігура розглядає ритміко-інтонаційні особливості фрази проявом явища фонетичної інтерференції [див.там само, с. 135] у контексті білінгвізму, зазначаючи, що «інтонаційна інтерференція як наслідок двомовності виявляється у тональній, часовій та ритмічній організації фрази» [див.там само, с. 183]. Варто зазначити, що, попри позитивний досвід вищезазначених досліджень, у контексті українських реалій дослідженню проблеми когнітивного у поетичному ритмі на матеріалі англomовних віршованих текстів епохи постмодернізму, на жаль, не приділено достатньо уваги.

Визначальну роль щодо розгляду лінгвокогнітивної природи ритмічної організації віршованого тексту відіграють праці Дж.Лавера та Е.Лільї, які орієнтують сучасних дослідників ритму саме на лінгвокогнітивну інтерпретацію цього феномену. Особливої уваги заслуговує припущення щодо ритму як однієї з когнітивних стратегій [Laver J. 1994, с. 505]. Саме тому деякі вчені, у тому числі Е. Лілья, підкреслюють когнітивний аспект в організації поетичного ритму. З цього приводу дослідниця наголошує на тому, що відчуття ритму існує у напрузі між універсальним, когнітивним досвідом і певними культурно естетичними нормами. Когнітивними чинниками ритму є відчуття руху, напрямку, сили-динаміки і балансу. Традиційні фактори складаються з адекватних, історично певних моделей – гештальтів, наприклад, моделей версифікації [E.Lilja 2007]. Перспективним для подальшого дослідження, на думку Е.Лільї, є питання розрізнення того, що є культурним і того, що є універсальним та когнітивним у ритмі віршованого тексту. Дослідження, представлені вище, слугують міцним фундаментом для подальшого вивчення проблеми ритму у руслі когнітивістики та, безперечно, надає нового вектору дослідженню фонетичних одиниць на основі міжпарадигмальної взаємодії.

У **результаті** нашого дослідження, ми доходимо **висновку**, що феномен ритму розглядається у царині філософії, фізіології, психології, історії, мистецтва і лінгвістики. Лінгвістичне тлумачення ритму полягає у рівномірному повторенні подібних і сумірних мовних одиниць. Особливий інтерес серед сучасних дослідників викликає поетичний ритм, який хоч і схильний до регулярності, однак ускладнений варіюваннями та частковими відхиленнями. Крім того, поезія містить потужний емоційний компонент, який впливає на його ритмічну організацію, а відтак і на інтерпретацію тексту. Загалом, понятійно-термінологічне поле мовних засобів, яке вживається для опису цього явища, опрацьовано ретельно, тому у сучасній лінгвістиці розглядається можлива інтеграція різноманітних лінгвістичних напрямів з об'єктивними даними нейрофізіології та психології. Важливим є те, що здобутки вітчизняних та зарубіжних учених переконливо свідчать про лінгвокогнітивну природу поетичного ритму зокрема, і відтак про лінгвокогнітивний вектор дослідження ритму віршованих текстів.

Перспективи дослідження поетичного ритму, на нашу думку, вбачаються у подальшому науково-теоретичному обґрунтуванні лінгвокогнітивної природи ритмічної організації англomовних віршованих текстів з її експериментальною верифікацією даних. На нашу думку, важливим є розвиток ідей когнітивної поетики, зокрема теорії емоційного резонансу, у поєднанні з традиційними експериментально-фонетичними дослідженнями

ритмічних параметрів актуалізації англомовних віршованих текстів з метою наближення до вирішення проблематики кореляції та взаємозв'язку елементів мови з ментальними процесами мовця.

Література

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
2. Блок А. Собрание сочинений / А.Блок. – М.-Л.: Гослитиздат., Т. 7, 1963. – 544 с.
3. Валігура О.Р. Лінгвокогнітивні і комунікативні основи фонетичної інтерференції (експериментально-фонетичне дослідження англійського мовлення українців) [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови», 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О.Р. Валігура; Київ. нац. лінгвістичний ун-т. – К., 2010. – 484 с.
4. Вольфовська О. О. Ритмічна організація промов сучасних політичних діячів Німеччини (експериментально-фонетичне дослідження) [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 / О.О.Вольфовська; Київ. нац. лінгв.ун. – К., 2012. – 221с.
5. Воробйова О.П. Поетика хвиль в контексті емоційного резонансу (нарис з когнітивної емотіології) // Мова, культура й освіта в сучасному світі. Зб. наук. праць до 90-річчя д.філол.н., проф. Романовського О.К. / Відп. ред. Стишов О.А. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 126 – 135.
6. Воробйова О. П. Ідея резонансу в лінгвістичних дослідженнях / О. П. Воробйова // Мова. Людина. Світ. До 70 річчя проф. М. П. Кочерга на : [відп. ред. Тараненко О. О.] – К., 2006. – С. 72 – 86.
7. Дечева С.В. Когнитивная синтактика / С.В.Дечева. – М.: Диалог-МГУ, 1998. – 215 с.
8. Калита А.А. Синергетизм порождения и актуализации фоноконцепта // Наукові записки. – Вип. 96 (2). Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2011. – С. 213 – 219 (у співавторстві з Тараненко Л. І.).
9. Красовська І.В.Лінгвокогнітивні особливості просодичного оформлення англійських висловлень на позначення позитивних емоцій (експериментально-фонетичне дослідження) [Текст] : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / І.В.Красовська; Київський нац. лінгвістичний ун-т. – К., 2009. – 20 с.
10. Ларькова Н.Л. Историческое развитие ритма как образно-композиционного средства в [Текст] : автореф. дис. ... канд.ист.наук: 17.00.09 / Н. Л.Ларькова. – Барнаул : [б. и.], 2006. – 22 с.
11. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 683 с.
12. Проблема біологічних ритмів у фізіології і медицині, в збірці: Біологічні ритми в механізмах компенсації порушених функцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vseslova.com.ua/word> – Назва з екрану.
13. Тынянов Ю. Н. Проблема стихотворного языка / Ю.Н. Тынянов. – М.: URSS. Ком. Книга, 2007. – 184с.
14. Харкевич Галина Іліодорівна. Відображення стану тривоги персонажа в англомовній художній прозі:семантико-когнітивний та наративний аспекти : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Г.І.Харкевич; Київський нац. лінгвістичний ун-т. – К., 2007. – 20 с.
15. Философский словарь. [Електронний ресурс] Режим доступу <http://enc-dic.com/philosophy/Ritm-2035.html>
16. Attridge, D. Poetic Rhythm: An Introduction / Derek Attridge. – Cambridge University Press, 1995 – 274 p.
17. Giraud, A, Poeppel, D. Cortical Oscillations and Speech Processing Emerging Computational Principles and Operations // Nature Neuroscience [сайт]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nature.com> (18.03.2012) – Назва з екрану.
18. Laver, J. Principles of Phonetics / J.Laver. – Cambridge: Cambridge University Press,1994. – 707 p.
19. Lilja, E. Towards a Theory of Aesthetic Rhythm [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gu.se> (01.01.2007) – Назва з екрану.
20. Tatham M. Cognitive Phonetics / M. Tatham // Advances in Speech, Hearing and Language Processing. – London: JA1 Press, 1990. – Vol. 1 – PP. 193 – 218.